

Nutteloos sloven in de martelkamer

Van een verlangen naar vrijheid hebben dieren geen last. Mensen wel. Niets onderscheidt ons méér van de dierenwereld. Dus hoe vrijer, hoe menselijker – geen wetten, geen regels, alle remmen los! Om te beginnen: weg met god en goden! Hoe kunnen we ooit volledig onszelf zijn als we daar straks in het hiernamaals voor moeten boeten? Een vrije wereld is een goddeloze wereld.

In de zeventiende eeuw ging Thomas Hobbes daar al stilzwijgend vanuit en hij schetste een natuurtoestand, waarin de mens recht had op `alles'. Helaas, in plaats van op een feest draaide het uit op een `oorlog van allen tegen allen', aangezien *iedereen* recht op alles had. Om zich te beschermen tegen de consequenties van de vrijheid was men vervolgens zo verstandig om de staat uit te vinden. Een staat met absolute macht, die kon ontstaan doordat iedereen bereid bleek zijn natuurlijke recht op te geven. Van de regen in de drup, zou je zeggen.

Het probleem bij Hobbes is de egoïstische natuur van de mens. Gedreven door een tomeloze begeerte, wil iedereen alles alléén voor zichzelf en daardoor gaat het mis. Maar ziet Hobbes het niet te somber in? De mens is van nature toch ook een sociaal wezen. Waarom moet vrijheid per se tot oorlog en ellende leiden? Is niet juist de beschaving de grote boosdoener, met haar eindeloze regels en voorschriften die de mens vervreemden van zijn goede natuur?

Zo dacht in de achttiende eeuw Jean-Jacques Rousseau erover, ook al maakte hij zich niet erg druk over de vraag of die goede natuur – bijvoorbeeld in de vroegste tijden - ooit echt tot geluk en harmonie had geleid. Het idee was voldoende, en dat gebruikte hij als een kritische stok om de beschaving te slaan, waarin hij overal onvrijheid en ongelijkheid tegenkwam. Anders dan vaak wordt beweerd, geloofde Rousseau niet in een terugkeer naar de natuur, maar wél moest het mogelijk zijn iets van de `natuurlijke' vrijheid en gelijkheid te realiseren via opvoeding en politiek.

Het is er tijdens Rousseau's leven niet meer van gekomen en hij eindigde als een nog grotere pessimist dan Hobbes. Weer een eeuw later namen de anarchisten de fakkel over: om de goede, sociale natuur van de mens naar buiten te laten komen was het voldoende, meenden zij, om de staat af te schaffen. Misdaden waren het gevolg van de wetten en niet andersom. *Mutual aid* (wederzijdse hulp) was volgens Peter Kropotkin veel typerender voor de mens, net als voor de hele natuur, dan de *struggle for survival* en de *survival of the fittest* waar Darwinisten de mond van vol hadden.

Met de menselijke natuur kun je vele kanten op: nu eens deugt zij, dan weer niet. En telkens weer speelt het verlangen op om die natuur de vrije teugel te gunnen. Sigmund Freud definieerde haar als het *Es*, de onbewuste driften die ons veel meer zouden bepalen dan het verstand. Maar een beschaafde samenleving is enkel mogelijk, bezwoer hij wantrouwig als een tweede Hobbes, wanneer we onze driften in bedwang houden. Zonder ze te smoren, want anders gaat het óók mis – zij het niet zozeer met de beschaving als wel met onszelf.

Voor het subtiele evenwicht dat Freud noodzakelijk achtte, bracht niet

iedereen het geduld op. Drift en begeerte, de hele schatkamer van het onbewuste diende opengegooid te worden, vonden de twintigste-eeuwse surrealisten, Freuds meest roekeloze adepten. Er moest een eind komen aan de 'dictatuur' van logica en moraal. Desnoods met geweld. Zonder met zijn ogen te knippen schreef de dichter André Breton: 'De eenvoudigste surrealistische daad is met een revolver in de hand de straat op te gaan en lukraak, zoveel als mogelijk, op iedereen te schieten'. Gewoon *doen*, zonder aanleiding, zonder reden – wat kan inderdaad vrijer zijn?

Een andere vraag is of er nog van vrijheid kan worden gesproken als iemand zich alleen door zijn driften laat leiden. De vrijheid onderscheidt ons van de dieren – dus werkelijk vrij is een mens pas als hij juist *niet* zijn driften of hartstochten volgt, maar gehoorzaamt aan de moraal die de rede hem voorschrijft. Dat bedacht Immanuel Kant al in de achttiende eeuw en er zit nog altijd wat in. Zonder redelijkheid kan niemand vrij zijn, hoeveel wetten hij ook overtreedt.

Dat je ook met de rede vele kanten opkunt, bewees op zijn beurt Kants tijdgenoot markies de Sade, niet toevallig een idool van de surrealisten. Sade zette Rousseaus idee van een goede natuur op zijn kop, evenals het traditionele onderscheid tussen goed en kwaad, en verkondigde dat iemand er goed aan deed het kwade te doen. Geen rationeler daad dan het bevredigen van de lusten, bij voorkeur de laagste. Kwelling en moord verhoogden het genot. Dat anderen het slachtoffer werden, daarvan hoefde niemand wakker te liggen. In zijn oeverloze romans wordt Sade niet moe om uit te leggen dat de natuur zo nu eenmaal in elkaar zat: zij hield zich in stand door middel van afbraak en destructie.

Het grootste genot was voor de *libertijn* (zoals Sade zijn misdadige helden noemt) die het kwaad niet uit lust, maar uit 'apathie' deed, in een superieur soort onverschilligheid. Een misdaad van de zuivere geest – het had door een perverse Kant bedacht kunnen zijn. Maar Sade was, in tegenstelling tot Kant, een dogmatisch materialist, en wat is de geest in de ogen van een dogmatisch materialist? Niet meer dan een mechanisch effect van de bewegende materie. Met als gevolg dat de doordenkers onder zijn libertijnen tot hun schrik ontdekken dat zij, hoe ze zich ook uitsloven in alkoof en martelkamer, nooit aan de greep van de natuur zullen ontkomen. Want het grote mechanisme zelf kwaad berokkenen, dat blijkt onmogelijk.

Zo verdwijnt alle vrijheid uit de natuur. Er valt kennelijk niet aan te ontkomen: vrijheid bestaat alleen binnen de fictie van de cultuur. Niet door blindelings onze driften te gehoorzamen, maar door welbewust onze eigen verboden te honoreren óf te schenden, proeven we haar bitterzoete smaak. Wat dat betreft lijken we – om nog even bij Sade te blijven - op de gewillige SM'er die, terwijl de meesteres haar zweep laat knallen, verzaligd in zijn lederen hengsels verzucht: *eindelijk mezelf, eindelijk vrij!*

(NRC Handelsblad, 24-3-2007)